

הרב אבישי גרינצייג

בעניין איסור מחיקת שמות ה'

עיון מקיף לגבי השם בית א-ל

מבוא בעניין קדושת שמות ה' והשלכה למעשה למורים

בספר דברים (פרק י"ב, פסוקים ג-ד), כתוב: "וַנִּתְצַחֶם אֶת מִזְבְּחֵהֶם וְשִׁבְרֵתָם אֶת מִצְבְּחֵם וְאֲשֵׁרֵיהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וְאִבְדְּתָם אֶת שְׁמֵם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא: לא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם". בספרי (פרשת ראה פסקה ס"א) איתא בזו הלשון: "רבי ישמעאל אומר מניין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה, שנאמר ואבדתם את שמם לא תעשו כן לה' אלהיכם", וכתב הרמב"ן (דברים שם) שדרשה גמורה היא, וכן מפורש במסכת מכות (כ"ב, א) שהמוחק את השם עובר בלא תעשה ולוקה.

אמנם לכאורה היה מקום לומר שזהו דווקא בשם ה' המפורש יהו"ה ולא לעניין שאר השמות, אך במסכת שבועות (ל"ה, א) נאמר: "אלו הן שמות שאין נמחקין כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת¹, ויוד הי², שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין". וכן הוא בירושלמי מסכת מגילה (א', ט). הרמב"ם פסק בהלכות יסודי התורה (ו', א) שמחיקת כל אחד משמות אלו אסורה מהתורה ולוקה עליה, וזו לשונו: "כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקדוש ברוך הוא לוקה מן התורה". כך גם פסק בשו"ע (יר"ד סי' רע"ו סעי' ט).

אולם כל זה דווקא כשהתכוון לכתוב את שם ה', אך כשלא התכוון לכתוב את שם ה' אלא שבטעות כתבו – אינו קדוש ומותר למוחקו לכתחילה, כמפורש במסכת סופרים (ה', ד): "היה צריך לכתוב את השם, ונתכוון וכתב יהודה, ולא נתן בו דל"ת - מוחקו וכותב את השם". דהיינו: אם היה צריך לכתוב את השם בספר התורה ונתבלבל וחישב לכתוב יהודה, אלא ששכח לכתוב את האות ד', כך שבסופו של דבר כתב את שם ה' אלא שלא נתכוון לכך – מותר למוחקו ולכתוב את השם מחדש בכוונה. כן כתב במפורש בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' עז): "אין האותיות לבד גורמות הקדושה אלא בהצטרפות כוונת כתיבת השם, וזה כיוון שלא נתכוון לכתוב שם מותר למוחקו וכו'. הא קמן דאפילו מי שהיה צריך לכתוב השם וכתבו אלא מפני שלא נתכוון לשם, אמרו חכמים דאין השם מן המובחר". בהמשך דבריו כתב הרדב"ז שאף אם אסור למחוק כשלא נתכוון, מכל

1 ופירש רש"י (שם ד"ה באל"ף דל"ת) שהכוונה היא לשם אדני.

2 וכנ"ל פירש רש"י (שם ד"ה ביר"ד ה"י) שהכוונה היא לשם יהו"ה. ועיין תוס' שם.

מקום אם נתכוון לכתוב תיבה אחרת ודאי שמותר למחוק, עיין שם בדבריו. כדברי הרדב"ז כתב גם הסמ"ק (מצוה ק"ס) שאם כתב את שם ה' שלא מדעת – מותר למחוק. וכן כתב גם התשב"ץ (ח"א סי' קעז), והובאו דבריהם בבית יוסף (י"ד סי' רעו), ונראה שהסכים לדבריהם. ולעניין השאלה מה הדין כשכתב בלי כוונה מסויימת אלא כמתעסק, עיין לקמן בגוף המאמר.

יש לדעת שאין האיסור למחוק דווקא כשהשם כתוב בדיו וכי"ב על גבי דף, אלא אפילו אם היה כתוב על גבי כלים, או אפילו אם היה חרוט על גביהם וכל כיוצא בזה – אסור למחוק, והמוחק לוקה מן התורה, כמפורש בכמה מקומות בגמרא, וכן פירש הרמב"ם (הל' יסודי התורה ו', ו) והשו"ע (סי' רע"ו סע' יג), ולכן אם כתב שם ה' על גבי כלי – קוצץ את הכלי ושמו בגניזה. ממילא יש ללמוד שאם המורה כתב את שם ה' על גבי הלוח ישנו איסור למחוק את השם, ולא נאריך כאן בפרטי הדין ובפתרונות למקרה מורכב זה, כיוון שאין כן עיקר מטרת מאמרנו, וכמובן שיש לשאול רב כיצד לעשות.

לצערנו רבה העזובה בעניין קדושת השמות, ורבים לא יודעים את חומרת איסור מחיקת שם ה', ולכן בבואם לכתוב הזמנות ומודעות למיניהן, משבצים לתפארת המליצה פסוקים עם שמות ה'. לאחר מכן דפים אלו נזרקים לאשפה, נקרעים ונמחקים מפאת חוסר תשומת לב.

הרמ"א (סי' רע"ו סע' יג) כתב במפורש שאין לעשות כמנהג הזה, וזו לשונו: "ואסור לכתוב שם לכתחילה שלא בספר, דיוכל לבא לידי בזיון, ולכן נזהרין שלא לכתוב שם באיגרת". קל וחומר שיאסור בנדון דידן, שמפרסמים מודעות בעותקים רבים, ואין יודעים האם מקבל המודעה ישמור על קדושת השם או לא.

כבר מפורש כן במסכת ראש השנה (י"ח, ב):

בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטריא, שגזרה מלכות יון שמד שלא להזכיר שם שמים על פיהם, וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקינו שיהו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות. וכך היו כותבים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליין. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, וכיטלום. ואותו היום עשאוהו יום טוב.

הרי שהיה הדבר כל כך חשוב בעיני חז"ל שלא לכתוב שם ה' על גבי שטרות ומודעות למיניהם, עד שכשהצליחו לבטל את העם ממנהגם, עשו את אותו יום כיום טוב, ופירש רש"י שם שנחשב להם נס שהצליחו לבטל את העם ממנהגם. הרי שאע"פ שהכוונה בהזכרת שם ה' היתה להגדיל כבוד שם שמיים, כנגד עצת מלכות יון הרשעה, מכל מקום חז"ל התנגדו לכך מאד.

עיין בלשון הריטב"א (שם ד"ה וכששמעו) שכתב:

מכאן יש להזהר שלא לכתוב שם בשטרי חובות ושבועות וכיוצא בו. ואף

על גב שאין נוהגין לכתבו אלא בכינוי ושלא בכתב אשורי, קרוב הדבר שאף שטרותיהם לא היו בכתב אשורי שלא היו נוהגין לכתבו אלא בכתבי הקודש, ואעפ"כ היה קשה בעיניהם מפני כבוד ה', וכיון שכן ראוי לחוש לדבר כל מה שאפשר, וכל שטר או שאלת שלום שיש בו שם אסור להטילו לאשפה. עיין משנה ברורה (סימן א' סק"ד) שכתב: "בשם התבואות שור שראוי לאזור חיל לבטל את המנהג שכותבים על גבי קלף "שויתי ה' לנגדי תמיד", כי ע"פ הרוב אינם משמרים את הקלף כראוי ותשתפכנה בראש כל חוצות וגם כמה פעמים בא לידי מחיקת השם". וכן כתב בשמו הפתחי תשובה בי"ד (סי' רע"ו סק"ו), ומקור דברי התבואות שור בגמרא בראש השנה הנ"ל. לאחרונה נתקלתי במורה שחילק לתלמידים דף מידע אודות החומר למבחן שייערך בקרוב, וכתב בדף זה שהמבחן יהיה על סוגית 'זה אלי ואנוהו'. וודאי שלא כדין עשה, שסוף דף זה להיזרק לפח האשפה, ונמצא שם שמיים מתחלל ח"ו. מדברים אלו יש ללמוד שעל המורים להיות זהירים מאד בבואם לתת לתלמידים דפי עבודה וכיו"ב, ולוודא שאין חשש שיבואו שמות ה' לידי בזיון ח"ו. הדברים נכונים גם על כל כתבי הקודש שאסור לאבדם ביד, כמ"ש הרמב"ם בהל' יסודי התורה (ו', ח), ולכן יש להזהר בכל דף עם דברי תורה שמחלקים לתלמידים. אך בכל זאת יש חילוק ביניהם, שהמאבד כתבי הקודש לוקה מכת מרדות מדרבנן בלבד, ובשמות הקודש לוקה מהתורה. כיוון שאין לנו אפשרות שלא לתת דפי עבודה לתלמידים, ולכן אי אפשר להזהר באופן מוחלט שלא יבואו כתבי הקודש לידי בזיון, אך ודאי שאין המורה מוכרח לצטט פסוקים עם שמות ה' בדפי העבודה וכיו"ב, ויש לתת את הדעת על כך.

האם אסור למחוק את השם בית אל שבתורה, ומה הדין לעניין שם היישוב בית אל

קיימת שאלה מעשית מאד אצל מורים בבתי הספר: מה דין שם המקום בית אל המוזכר בתורה, האם תיבת 'אל' כאן קדושה ואינה נמחקת, כדין שאר המקומות שמוזכר אל שלמדנו לעיל שאסור למחוק, או שמא אין איסור למחוק כיון שאע"פ שהוא קרוי על שם ה', סוף סוף שם מקום הוא ולכן אינו קדוש. גם אם נמצא שאכן קדוש הוא ואסור למחוקו, יש לברר האם הדין כן הוא גם בשם היישוב בית אל שבזמננו. משאלה זו נלמד גם מה הדין בשמות כגון 'בת אל' או 'אל ראי' וכיו"ב, שהמורים לא יודעים האם מותר למחוק את שם הילד או לא, וכיצד יש להעדיף לכתוב שמות אלו, האם בתיבה אחת בתאל ואלראי או שמא בשתי תיבות. בעזרת ה' נברר דין זה בהרחבה, ואציין שזכיתי שמאמר זה (לא כולל המבוא) היה לנגד עיני הגאון הרב מאיר מאזוז שליט"א, ראש ישיבת כסא רחמים בבני ברק, אשר הגיהו והסכים עם המסקנות להלכה ולמעשה.

שם המקום בית אל בתורה אצל יעקב אבינו

הנה לכאורה ראשית יש לברר בכל המקומות שמוזכר המקום בית אל, האם הם קודש. אצל יעקב אבינו כתוב (בראשית כ"ח, טז והלאה):

וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה, ואנוכי לא ידעתי: ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים: וישכם יעקב בבוקר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה ויצק שמן על ראשה: ויקרא את שם המקום ההוא בית אל, ואולם לזו שם העיר לראשונה.

יעקב קרא למקום על שמו של הקב"ה, ולפי זה שם המקום מורכב משם ה'. כך מפורש בפרשת וישלח (ל"ה, ז): "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַחִיו".

שם המקום בית אל בתורה אצל אברהם אבינו

אך יש לזכור לראשונה מוזכר המקום בית אל אצל אברהם אבינו, בבואו לארץ כנען לאחר ציווי ה'. זה לשון הפסוק (בראשית י"ב, ח): "ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל, ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'". יש לעיין האם גם שם זה הינו קודש. הריקאנטי שם פירש כך: "בית אל היא בית האל הנאמן"³, הרי לן להדיא שמקום זה קודש הוא. עוד ייתכן לפרש שבזמן אברהם אבינו המקום לא נקרא בית אל אלא לזו, כמו שכתוב בפרק כ"ח במפורש שכן היה שם העיר בתחילה, אולם הכתוב קרא את שם המקום בית אל על שם העתיד, שעתיד יעקב אבינו לקרוא למקום ההוא בית אל, וכמו שמצאנו כיוצא בזה לעניין איסור גיד הנשה (ל"ב, ג): "עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּשֶׁה אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נִגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׁה". עיין בגמרא חולין (ק"א, ב) שבסיני נאמר כן, אלא שנכתב במקומו לידע מאיזה טעם נאסר להם. כיוצא בזה מצאנו לעניין מה שכתוב בפרשת לך לך (בראשית י"ד, ז) "ויכו את כל שדה העמלקי", וכתוב במדרש רבה (פרשה מ"ב, ז): "עדיין לא נולד עמלק ואת אמרת ויכו את כל שדה העמלקי, אלא מגיד מראשית אחרית". כך כתבו עוד כמה וכמה פרשנים שם, וביניהם רש"י והרד"ק ור' טוביהו ב"ר אליעזר במדרש לקח טוב, עיין שם הגר"מ מאזוז שליט"א העיר שכן מצאנו בעניין תיאור ד' הנהרות היוצאים מגן עדן (בראשית ב', יג-יד): "וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן הוּא הַסּוּכַב אֵת כָּל אֶרֶץ כּוּשׁ: וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל הוּא הַהַלֵּף קְדַמַת אֲשׁוּר וְהַנְּהָר הַרְבִּיעִי הוּא פְּרָת". כתוב בגמרא בכתובות (י', ב): "ומי כתב קרא לעתיד? אין, דכתיב ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההולך קדמת אשור. ותנא רב יוסף אשור זו סליקא. ומי הוא? אלא דעתידה", והובא כן ברש"י בבראשית (שם). כן מצאנו כלל זה

3 ומקור דבריו כבר כתוב ברמב"ן (פרק לא פסוק יג). כאשר יעויין שם.

במקומות רבים נוספים, ואם כן הכא נמי יש לפרש כן בנדון דידן. הארכתי בכך משום שראיתי את דברי הרה"ג אליעזר גארדאן בקובץ באר בשדי (הנדפס בתוך הספר שדי חמד חלק ו' עמ' 41): "שבית אל הסמוכה לעי היא ודאי חול ואין צריך לקדשו כלל ומותר למוחקו, זאת כיוון שקודם שבא אברהם לארץ כנען כבר היתה נקראת בית אל וכו'. בודאי צריכים אנו לתלות שקראו את שם העיר על שם איש גבור נמרץ וחזק מאד, שאַל הוא לשון חוזק וכו'". והדברים דחוקים מאד, ולכן נראה שהפשט הוא שאכן נקרא המקום על שם העתיד. כך גם העיר הגר"מ מאזוז שליט"א, שבאמת מסתבר שהתורה קראה כן על שם העתיד. על כל פנים בריקאנטי שהוזכר לעיל אכן מפורש שהכוונה לקב"ה.

דעת הרמב"ם בחיבור "שמות קודש וחול"

והנה הרמב"ם בחיבור "שמות קודש וחול"⁴ כתב בסדר לך לך: "מקדם לבית אל קדש. ואבאר ענין בית אל בסדר ויצא". בסדר ויצא כתב הרמב"ם באריכות, ואביאו בקצרה:

בית אל קדש... והאומר מלת בית אל שם מקום הוא, כך הוא, אלא כי המקום קדוש ונקרא שם השם עליו... והאומר כי אל של בית אל חול, לא אמר כלום, אלא קדש הוא. ומה שלא תרגמו אונקלוס, אין תימה לפי שאינו צריך תרגום, ולא תרגם אותו בית אלהא. וכן אל שדי, לא תרגמו. וכן אל אלהי הרוחות, אל מוציאם, מפני כי הענין מבואר. ואילולי היה ענינו חול, היה בית אל מלה אחת כמו פנואל, נתנאל ועמיאל וצורישדי וזולתם. אבל בית אל הם שתי מלות.⁵

4 חיבור קצר זה נדפס לראשונה בשנת התרפ"ג תחת השם "ביאור שמות קודש וחול", ומטרתו היתה לבאר אילו מן השמות בתורה הינם קודש וצריך הסופר לקדשם, ואילו מן השמות אינם קודש ואין לקדשם, ולשם כך נעזר הרמב"ם פעמים רבות בתרגום אונקלוס. בשנת התשמ"ז² ההדירו מחדש הגאון הרב יצחק רצאבי שליט"א וקראו "שמות קודש וחול" עם פירושו הקרוי נזר הקודש. במבואו האריך הרב רצאבי שליט"א שאין לנו שום סיבה לפקפק בייחוסו האמיתי של החיבור לרמב"ם, ואכן ראיתי בכמה מקומות שחכמי ישראל ייחסוהו לרמב"ם ללא עוררין. עיין לדוגמא דברי הרב מנחם כשר בספרו תורה שלמה (כרך לה עמ' יד). אולם לא אכחד שהרה"ג אשר וייס שליט"א כתב לי בזו הלשון: "ומה שהבאת מדברי הרמב"ם בספר "שמות קודש וחול" דשם בית אל קודש הוא, ספר זה למיטב ידיעתי לאו גושפנקא דמר בר רב אשי חתום עליה, וספק גדול מי חיברו. אינני חוקר ואין בידי לברר שורש הדברים, אך אין לדחות דברי הא"ר והחת"ס עמודי ההלכה מספר שאין לו מסורת ברורה".

5 עיין בפסחים ק"ז, א: "תא שמע דאמר רב ידידיה נחלק לשניים, לפיכך ידיד חול, יה קודש". משם לכאורה קיימת ראייה לרמב"ם שאע"פ שודאי מתכוון לשם של אדם (שלמה המלך נקרא ידיד יה ע"י נתן הנביא, כמבואר בשמואל ב' י"ב, כה), אם הוא קרוי בשתי תיבות הרי

והנה דברי הרמב"ם מוכיחים שאף הכותב את שם היישוב בית אל – שם זה קדוש ואסור למוחקו, שהרי הרמב"ם כתב להדיא שבית אל הוא שם מקום, ולכן היה מי שרצה לומר שהוא שם חול, ודחאו הרמב"ם כיון שסוף סוף המקום קרוי על שם האל. וכן כתב הרמב"ם על השם בית אל שבפרק ל"ה: "בית אל קדש, ואע"פ כי המקום נקראת כן". מדברי הרמב"ם הללו ישנה פירכא לכמה תירוצים שנאמרו באחרונים מדוע לא מקדשים את השם בית אל, ואפרט בעזרת ה'.

תשובת החתם סופר שהשם בית אל אינו קודש

הנה ראש וראשון למקילים בעניין זה, הינו החתם סופר (שו"ת החת"ס יו"ד סי' ע"ר), שכתב שתי ראיות לכך שבית אל אינו שם קודש, וזה יצא ראשונה: "מהסברא היה נראה הואיל ומצינו חיאל בית האלי מבואר מקרא שאינו שם א' כלל". ואשר על ידו השני: "וקצת נראה לי נמי סעד מהא שאין הסופרים מקדשים שם אל שבבית אל וכתב באליה רבה הטעם מדלא תרגם אונקלוס בית אלהא אלא כתב בית אל".

קושיות על דברי החת"ס

אולם לכאורה יש מקום לדחות את שתי ראיותיו. ראשית נעיר שמדברי הרמב"ם דלעיל, שהחת"ס לא ראה שכן הם לא נדפסו בימיו, מוכח שלא כדבריו שהרי הוא כתב שהוא שם קודש. ידועים דברי הרמ"א בחו"מ (סי' כ"ה סע' ב) עפ"י המהרי"ק וז"ל:

כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר, והם מפורסמים והפוסקים האחרונים חולקים עליהם כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים – הולכים אחר האחרונים, דהלכה כבתראי מאביי ורבא, אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר, ונמצאו אחרים חולקים עליו – אין צריך לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואי הוי שמיע להו – הדרי בהו".

הוא קודש. אולם צ"ע מדוע כשכתבו בתיבה אחת אינו קודש, דסוף סוף ודאי כוונתו לשם ה'. לולא דברי הרמב"ם היה ניתן לפרש שכשכותב יד יד יה בשתי תיבות ודאי שלא מתכוון לכתוב את שמו של האדם (ואכן ידידיה לא היה שמו של שלמה המלך, אלא בא לסמל את אהבת ה' אליו ולכן נכתב בשתי תיבות), אלא לתאר שהוא יד יד ה', אך הכותב ידידיה כוונתו לשם אדם, ולכן אינו קדוש ואין נפק"מ בזה שסוף סוף שמו על שם הקב"ה. והוא הדין לשאר שמות, כגון צורישידי ואליצור. ונראה שכ"ד המהרש"א בחידושי אגדות שם. ע"ש. אולם בדעת הרמב"ם נראה שכשכותב בתיבה אחת, שם ה' הנמצא בתוך התיבה טפל לשם הבן אדם, אך כשכותב אותו בשתי תיבות, תיבה אחת לא נעשית טפלה לחבירתה ולכן מתקדש השם. ואולי קצת ראייה יש לדרך זו מדברי רב, שלא ביאר טעמו מדוע כשכותב בשתי תיבות מתקדש, אלא עצם זה שמחלק לשתי תיבות – מקדש את שם ה'. וצ"ע. ולא מצאתי מי שיתייחס לשאלה זו.

ודון מינה לנדון דידן.

ומעתה נבוא לדון על עצם ראיותיו של החת"ס. הנה ראיתו הראשונה ממה שכתוב בספר מלכים (מל"א ט"ז, לד) "בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה", לא ביאר לנו ראיתו, ובאמת לכאורה אין משם ראיה כלל, דהא מצאנו שלשם ה' מתווספת שייכות, וכמו ששגור בלשוננו לומר "הציווי הא-להי" או "הרצון האלהי" או "המקובל האלהי" וכד'. מקור ביטויים אלו קיים כבר בדברי הראשונים, וברור שהכותב "הציווי האלהי" צריך לגנוז שם זה, דקודש הוא. ועוד יש להעיר שאמנם רש"י ועוד פרשנים שם ביארו שבית האלי היינו שגר בבית אל, אך הרד"ק שם כתב שהתרגום תרגם בית מומי, וכן חז"ל פירשו שנקרא כך משום שעבר על האלה. וכן כתב רש"י גופיה בסנהדרין (ק"ג, א ד"ה לא יריחו). ואולי יש סייעתא לדבריהם, דהא האות א' אינה צרויה אלא מנוקדת בחטף סגול, וצ"ע. והעיר הגר"מ מאזוז שליט"א וזה לשונו: אין זו הוכחה כל כך, שלפי שהנגינה מתרחקת נשתנה הצירי לחטף. כמו אל אחר - אֶלִילִים, וכן אֶלִישָׁמַע אֶלִיצוֹר ועוד.

וגם ראיתו השניה צריכה עיון, שהרי לפום ריהטא אונקלוס במקומות רבים לא מתרגם את השם אל לאלהא, אלא משאירו כך, והוא מטעמיה דהרמב"ם שאינו צריך תרגום שהרי מובן גם כך.

יש להעיר שדיונו של החת"ס היה האם מותר לכתוב בית אל בשתי שיטות, ולא האם מותר למחוק את השם בית אל, ואדרבא בסיום דבריו כתב: "אמנם מכל מקום נראה לי דכל הני [אם כתבם בשתי שיטות] בדיעבד לא עיכב, ומכל שכן שהבא להחמיר שעל כל פנים לא ימחוק שם אל אע"פ שלא נתקדש כי טוב יותר לתלות למעלה מהשם, וזה יותר ראוי' מלשלוח יד בתיבת אל חס ושלוש". הנה הראנו לדעת שהחת"ס כתב שחס ושלוש למחוק שם זה, אע"פ שלא נתקדש. ואם כן ברור שאי אפשר להסתמך על דבריו להקל למחוק את שם ה' בשם בית אל.

תשובה נוספת של החתם סופר

והנה החתם סופר (שו"ת החת"ס חלק ו' סי' ה), חזר על היתרו הנ"ל, מטעמא אחרינא, וזו לשונו:

ופעם אחת נשאלתי מסופר אחד אם צריך לקדש בית אל ואז עדיין לא נדפס הספר בני יונה, ואמרתי מסברא דאינו קודש דהרי חז"ל עשו יו"ט מגלת תענית ביום דאתבטלא אדכרתא מן שטר' שהיה רגילין לכתוב שנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון ונמצא דהפורע שטרו משליכו לאשפה, על כן בטלוהו. וקשה אכתי מה יעשו בשטרות הנכתבים בעיר בית אל שצריך לכתוב שם העיר, ומכל שכן גיטי נשים. אלא על כרחך איננו קודש. מכל מקום מוכח דבמה שכתוב

כהן לאל עליון, לא נאסר השטר בהנאה רק שחששו שאחר כך ישליכו לאשפה, אבל זולת זה אין חשש והיינו משום שהוא חיבור דברים ונכתב על דרך כבוד ד' והדברים ברורים לפע"ד.

ראשית יש לציין שתשובה זו לא נגעה לעניין האם מותר למחוק את השם בית אל, אלא האם יש איסור הנאה בדף שכתוב עליו שם ה'. לעניין זה הביא החת"ס ראייה מגט אישה הגרה בבית אל, ולכן יש לומר שלא פסק למעשה שיהיה מותר למחוק, וכדלעיל ביו"ד סי' ע"ר, שכתב שח"ו למחוק שם זה.

קושיות על דברי החת"ס

לעניין עצם הראיה, לכאורה הדברים צריכים עיון גדול. ראשית, הרי כל עניין כתיבת אל בשטרות היה שלא ברצון חכמים, ודווקא בגלל שהיה קשה מאוד לשנות את הדבר שהרי הורגלו כבר קבעו את היום שהצליחו לבטל את המנהג כיום טוב, כמו שכתב רש"י בגמ' בראש השנה (י"ח, ב ד"ה בתלתא): "ביטלו אזכרת שם שמים מן השטרות, ובקושי יכלו לבטל, שכבר נהגו העם, וכששמעו חכמים ובטלום - הוכשר הדבר בעיניהם, ונחשב להם לנס, ועשאוהו יום טוב". הרי לנו שהיה כל כך קשה לבטל את העם ממנהגם, עד שכשהצליחו לבטלם ראו זאת כנס, אם כן ייתכן שניסו לשנות את המנהג גם ביישוב בית אל אך לא הצליחו. ועוד קשה, מה ראייה מכך שחז"ל עשו יום טוב כשהפסיקו לכתוב אל בשטרות, ואין דנין אפשר משאי אפשר, דאל"כ נפליג ונקשה גם איך כתוב על הציץ קודש לה', והרי יש לחוש שיישבר. וביותר קשה, הלא לכאורה לא מצאנו יישוב יהודי הקרוי בית אל בימי בית חשמונאי, א"כ לכאורה אי אפשר להביא מזה ראייה כלל, וצע"ג.

דחייתו של הגאון ר' שלמה הכהן לדברי החת"ס

שוב ראיתי בקובץ באר בשדי, מכתב י"ב (בתוך הספר שדי חמד חלק ו) את תשובת הגאון ר' שלמה הכהן מוילנא, שעמד על דברי החת"ס בשתי תשובותיו הנ"ל, והרבה להקשות על דבריו, והעלה ששם בית אל הינו קודש וצריך לקדשו, והוא הדין שצריך לגנוז את השם בית אל הנכתב בשטרות וגטין, וכן ספר הקרוי בית אל. וברוך ה' זכיתי לכוון לכל קושייתו עיי"ש שהאריך בזה הרבה. ועוד תמה הגר"ש הכהן על הסתמכות החת"ס על הסופרים וז"ל: "ועוד האיך בנה יסוד על הסופרים, דמנא לן דעושין כדין".

האם אפשר לסמוך על המנהג שהזכירו האליה רבה והחת"ס

באמת ברור שאין על כך שם מנהג, כיוון שהאליה רבה כתב ששאל לכמה סופרים בעירו, ותו לא. כלל לא ידוע האם מנהג זה היה מנהג פשוט, ואדרבא

הסופר ששאל את האליה רבה סבר שהוא קודש, ובאמת החיד"א בברכי יוסף (יורה דעה סי' רע"ו, ד"ה והנה במשפט 'בית אל') כתב שבשו"ת פני יהושע או"ח סימן ו', מסיק שהוא קודש וכן הוא דעת מהר"ג קונפורטי, וסיים החיד"א: ודעתי הקצרה נוטה לדברי הרב פני יהושע ומהר"ג קונפורטי, שהוא קודש, וצריך לקדשו. ואחר זמן רב ראיתי בתיקון סופרים חדש שכתב שהוא חול, ואם קבלה נקבל, וצריך שיעידו סופרים מובהקים שכן קבלו מרבותיהם דקבלו מרבם דאין צריך לקדשו והקבלה תכריע. מבואר שהחיד"א סבור שאין במנהג של מספר סופרים מצומצם כדי להכריע את הכף לקולא. ועוד יש לציין שבזמנינו מנהג הסופרים הינו כן לקדש את האזכרות הללו בספר תורה, לכל הפחות על תנאי.

תשובת המשנה הלכות בעניין בית כנסת הנקרא בית אל

הרה"ג מנשה קליין זצ"ל, בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' קפ"ד), נשאל אודות בית כנסת הנקרא בית אל, האם מותר לקוראו כך, או שצריך לכנותו בית קל. כך הוא ענה:

ולכאורה הי' נראה דהא מצינו שם עיר בית אל והוא ירושלים בפ' וישלח ויאמר אלקים אל יעקב קום עלה בית אל ובסמוך שם ותקבר מתחת לבית אל. ועיין רש"י העיר יושבת בהר ונקברה ברגלי ההר וכיון דהעיר נקראת כן אפשר דגם בית הכנסת הוא רק שם ואולי נקרא על עיר ירושלים ועיין שדי חמד מה שהעירו עליו חכמי דורו לבקרו על אשר קרא שם טוב לספרו שדי חמד והוא אותיות שד"י והסכימו עמו חכמי דורו כיון שהוא קראה על שדה אין נפקא מינה באותיות כיון דלא נתקדשו לשם השם אין שום איסור ופקפוק.

קושיות על דברי המשנה הלכות

והנה אף דבריו אלו נסתרים מדברי הרמב"ם דלעיל, ועוד שלכאורה הדברים קשים מאוד, שהרי אי אפשר להביא ראיה מן השדי חמד לנדון דידן, וזאת משום שאם כותב שדי וכוונתו לשדה - ברור שאינו קדוש כפי שלמדנו במבוא למאמר בעניין מי שנתכון לכתוב יהודה ושכח לכתוב את האות ד'. אך אם כותב אל וכוונתו לירושלים שנקראת על שם ה' לכאורה אינו דומה כלל לנדון הנ"ל. ועוד שלכאורה ברור שהקורא לבית כנסת בית אל אין כוונתו לירושלים, וכבר המשנה הלכות גופיה העיר כן.

סברת הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל להקל בנדון דידן, והקושיא על דבריו

והנה סברא נוספת להקל מצאתי בספרו של הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל (שו"ת הרב הראשי תשמ"ח - תשמ"ט, עמ' 40), שבנוסף לסברא דלא אזלינן בתר

מקור השם, הוסיף להסתמך על תשובת הרה"ג אליעזר גארדאן שהובאה לעיל שבית אל הסמוכה להעי היא ודאי חול, וייתכן שקראוה הכנענים ע"ש אדם שהוא גיבור וחזק כמו אלי הארץ וכד'. לכאורה הדברים קשים ונסתרים מדברי הרמב"ם והריקאנטי הנ"ל, שגם שם הכוונה לקב"ה. פרט לכך - לא מובן כיצד ניתן ללמוד מפרשנות למקרא של הרב אליעזר גארדאן לנדון דידן, וכי היישוב בית אל בזמנינו נקרא על שם העיר שקראוה הכנענים כשמקור שמם היה אדם שהוא גיבור וחזק? התמיהה תגדל שבעתיים לעניין ישיבת בית אל וחסידו בית אל וכיוצא בזה.

אם כן לכאורה יש לנקוט כדברי הגר"ש הכהן מוילנא, וכצידוד החיד"א. וכן בספר מלאכת הקודש כתב שהוא ודאי שם קודש. ובעל הבית יצחק במכתב כ"ג בקובץ באר בשדי (בתחילת הספר שדי חמד חלק ו) כתב שיש לחוש לדבריו ולקדשו מספק. ויש לציין כנ"ל שאף החת"ס (י"ד סי' ע"ר) גופיה לא כתב למעשה שמותר למחוק את השם בית אל, ואדרבא החת"ס החמיר עוד יותר, דאע"פ שאינו שם קודש והסופר לא נתכוון לקדשו, מכל מקום טוב יותר לתלות את התיבה "בית" למעלה מאשר לשלוח בתיבת אל ח"ו אע"פ שלא נתקדש, כלשונו.

מסקנות להלכה עפ"י כל האמור לעיל

למסקנה צריך לכאורה להנהיג שהבא לכתוב את שם היישוב בית אל, שלא יכתוב בית אל אלא דווקא בית א-ל או בית א"ל וכיו"ב, וזה יועיל שאין השם מתקדש. שם שכבר נכתב כן, תיבת 'אל' צריכה גניזה, ואת תיבת 'בית' רשאי למחוק כמבואר בגמרא שבועות (ל"ה, ב) וברמב"ם בהל' יסודי התורה (ו', ג) שכל הטפל לשם מלפניו נמחק.

הכותב בית אל וחושב שהוא שם מקום ככל המקומות ולא חישוב לקדשו, לכאורה דומה למ"ש הש"ך ביו"ד (סי' רע"ו סק"ב) שהכותב שם ה' בסתמא ולא נתכוון לקדשו, מותר למחוקו לצורך תיקון, ואולי ניתן לצרף קצת את דבריו להקל עכ"פ לענין דיעבד. אולם עיין בשו"ע (סי' ל"ב סע' ג), וזה לשונו: "אם זרק הזהב על אות מאזכרות, אין לו תקנה לפי שאסור להעביר הזהב, משום דהוי כמוחק את השם". ובביאור הלכה שם כתב בשם הפרי מגדים: "אבל מוחק ממש לא הוי, דנשאר כתב התחתון ומשמע מכאן אפילו זרק זהב שלא בקדושת השם אסור למחוק דלא כמ"ש הש"ך". ועיין בדברי הראש"ל הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר (ח"ג חיו"ד סי' יד) שהביא שדעת המאירי ועוד אחרונים להחמיר שלא כדברי הש"ך, ועוד שכאן אף הש"ך יודה להחמיר דהא אינו צורך תיקון ספר התורה.

אלא שיייתכן להקל, אם נאמר שאין קדושה בשמות הקודש הנכתבים בדפוס, אלא שבזה כבר הכריעו כל הפוסקים האחרונים שאין להקל. ועיין ט"ז ביו"ד

(סי' רע"א סוף סק"ח) שכתב שהמיקל בזה עתיד ליתן את הדין. ע"ש. ואולי בצירוף הכל יש להקל לאדם הגר ביישוב בית אל, דלדידו הוה שעת הדחק גדולה. וצ"ע למעשה.

פסיקת הגר"ע יוסף, הגר"מ מאזוז והגר"ש טל

לאחר כותבי כל זאת שאלתי בזה לגאון הרב מאיר מאזוז שליט"א, וכתב לי שיש לכתוב "בית א-ל" או "ביתאל" בתיבה אחת. ושוב שאלתי האם לכתחילה קאמר מר או אף בדיעבד טעון גניזה והאם יש חילוק בין כתיבה ביד לכתובה בדפוס. וכתב לי בזו הלשון: "אין חילוק, לדעתי יש לגנוז כי זה שם ה' ואף בדיעבד שכתבו כך טעון גניזה, ואפילו אם כתב בדפוס צריך לגנוז. כיוון שנכתב אדעתא דהכי "כי שם נגלו אליו הא-להים" (פרשת וישלח)". וכן אמר לי מו"ר ראש ישיבת תורת החיים הגאון הרב שמואל טל שליט"א, ותהילות להשי"ת שזכיתי לכוון לדעתם הרחבה. שוב זכיתי להעביר שאלה למרן הראשון לציון הגר"ע יוסף שליט"א, ונמסרה לי תשובתו בע"פ (ע"י משמשו בקודש הרב אמיר קריספל שליט"א) שראוי לחשוש לדעת הרמב"ם ולגנוז את שם היישוב בית אל.

הערה בסיום הדברים⁶

יש מקום לכאורה לתמוה לפענ"ד, מדוע מחד גיסא מחמירים כל כך בעניין קדושת שמות ה', ולדוגמא רבים מחמירים שלא למחוק את התיבה שלום וכן אפילו לא כותבים שלום אלא שלו, כמ"ש הרמ"א ביו"ד סי' רע"ו סע' יג ע"ש. רבים אף לא כותבים יהודה אלא יאודה, וכן לא כותבים שמעיה אלא שמעי', וכיו"ב דוגמאות רבות לחומרות רבות, שחלקן לכאורה אף נגד הש"ס להדיא. ואפילו כשקוראים פסוקים רבים נזהרים לשנות את השם לקל וכד', אע"פ שמוכח להדיא בגמ' וברש"י בברכות כ"ב, א שהדבר מותר, ואע"פ שרבים כתבו שיש בזה גריעותא דהוי ק"ו מהמכנה שם לחבירו.

וכן בתחילה במקום שם הוי"ה כתבו יי, ולאחר מכן שינו וכתבו ה', ואף בזה החלו להחמיר וכותבים כיום ד', ובמקום כתיבת ב"ה, כותבים בס"ד וכהנה וכהנה חומרות רבות, ואילו הכא מיקלים בשופי אע"פ שהוא ספק דאורייתא, ואף החת"ס שהיקל בזה, כתב שח"ו לסמוך על כך למעשה למחוק את השם אל. ולא באתי לסתור חומרות שכבר נהגו בהם אלא להעיר מדוע לא השוו חכמים מידותיהם, וצ"ע.

6 הערת המערכת: כדי להשלים הנושא יש לעיין בשו"ת רבי עקיבא איגר פסקים סימן ע', ובשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א' סימן קע"א.

והעיר הגר"מ מאזוז שליט"א: "אני ראיתי בספר אז נדברו להגר"ב זילבר זצ"ל שכתב טלויזי' (עם גריש בסוף מילה) ואחר כמה שורות כתב שם הוי"ה ככתבו ממש (במובן יְהוָה) ולא שם לב לכך שבטלויזיה אין שום קדושה ושם הוי"ה ככתבו טעון גניזה, אא"כ יכתוב בשני ווי"ן או ינקד את המילה".